

Jelínek, Milan

Styl brněnských románů Rudolfa Těsnohlídka

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. [1954], vol. 3, iss. D1, pp. 141-153

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108335>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MILAN JELÍNEK

STYL BRNĚNSKÝCH ROMÁNŮ RUDOLFA TĚSNOHLÍDKA

Romány Rudolfa Těsnohlídky „Poseidon, jeho život a svět“¹, „Kolonie Kutejsk“² a „Vrba zelená“³ zasluhují si stylistického rozboru pro svůj neobyčejně pestrý jazyk, v němž se v hojně míře mísí jazykové prostředky spisovné s výrazivem nespisovným, nářečním a argotickým. Mimo to lze rozbořením Těsnohlídkova stylu velmi dobře ukázat na těsné sepětí ideové a thematické stránky literárního díla s jeho stránkou jazykovou, zejména pak na podmíněnost stylistických nedostatků chybami ideovými a thematickými.

Prvním dvěma románům, zejména „Kolonii Kutejsk“, nelze upřít přes sklon k naturalistické netypičnosti a samoučelné grotesknosti i realistické postřehy, které humornou a satirickou formou budí ve čtenářích smích nad obrazy duševní zaostalosti, bezcharakternosti, škodolibosti, plotňácké vulgárnosti a pavlačové pomlouvačnosti.⁴ Ale pravou příčinu hmotné a duševní bídy brněnské periferie Těsnohlídkovy romány neodhalují, ba ani svými obrazy nevedou čtenáře k tomu, aby hledal původ sociálního zla ve společenských protikladech rychle rostoucího průmyslového města. Snad byl Těsnohlídek při psaní svých románů v přílišném zajetí svých vzpomínek a zkušeností z brněnské soudní síně,⁵ z pověstného Cejlu, kde před ním často defilovaly mravně rozvrácené a společnosti vyvržené typy brněnské plotňácké spodiny. Marně čeká čtenář Těsnohlídkových románů na kladnou postavu, která by ukázala východisko z mravního bahna periferního plotňáctví. Autorovi se přímo nabízel k boji proti plotňáctví dělnická postava, neboť ta byla zajištěně typickým obyvatelem brněnského předměstí, nikoli Těsnohlídkovi představitel plotňácké spodiny nebo zplotňáčtělého řemeslnictva. Těsnohlídek se tak sám zbavil možnosti zobrazit složitou brněnskou problematiku sociální a národnostní. Ústřední postavy Těsnohlídkových románů, dohazovaš Poseidon a notorický zahaleč Kutejsk, zcela splývají s periferním prostředím, v němž neporušují jeho jednotný obraz, ale jak u těchto hlavních postav, tak i u velké většiny postav ostatních postrádáme přesnější sociální zařazení. Pokud Těsnohlídek zobrazil postavy maloměšťácké, ukázal je dílem v příznivější mravní podobě než živel periferní, dílem v podobě ještě zápornější. Tak v obraze inž. Rafana (Pos.) nebo úředníka Kobilenky (Kut.) převažují rysy kladné, třebaže nerozhodnost a váhavost obou postav je v protikladu s podnikavostí a výbojností postav periferních a je příčinou osobních nezdarů obou hrdinů. Naproti tomu obraz advokáta dr. Meisla a dr. Kotulána (Kut.) je jednoznačně záporný. Vnější uhlazenost a lživost jednání těchto postav vede čtenáře k jejich přikřemému odsouzení. Těsnohlídek tak vědomě rozlišuje při záporném zobrazování postav typy periferního prostředí od typů maloměšťáckých. Pro první vzbuzuje u čtenáře svým humorným zpracováním tematu omluvný, shovívavý úsměv, pro špatnost druhých ničím netlumený hněv. Obě prostředí odrážena v románě, sociálně blíže neurčené prostředí periferní a thematicky užší maloměšťácké, jsou Těsnohlídkem zřetelně oddělena a pokus jednotlivých postav přejít z jednoho prostředí do druhého končí ještě tužší připoutaností k prostředí původnímu (srov. lásku mezi inž. Rafanem a dcerou Poseidonovou, přátelství mezi Kobilenkou a Kutejskem). S dvojího hlediska posuzuje také Těsnohlídek konflikty, ke kterým dochází jednak mezi periferními postavami, jednak mezi postavami maloměšťáckými a periferními. Kdežto v prvním případě zmírňuje výsledek konfliktů jejich výrazným humorným podáním, ve druhém humor ustupuje před tragickým dosahem vzájemných rozporů a srážek.

Jestliže v románech „Poseidon“ a „Kolonie Kutejsk“ lze přes jejich silné natu-

realistické rysy najít i realistické postřehy, najdeme stěží nějaké kladné hodnoty ve fantastické grotesce „Vrba zelená“. Těsnohlídkův anarchistickopesimistický pohled na svět projel se zde v hrubě skreslených, až znetvořených obrazech „lidí“ ze třicátého století. Třebaže mnohé skreslené obrazy ve „Vrbě zelené“ pocházejí z autorovy snahy dosáhnout stůj co stůj grotesknosti a nevázané humornosti, přece jen se neubráníme rozhořčení nad ponižujícím obrazem „člověka“ budoucnosti. Divoké druziny polonahých zhrubělých mužstev, pohrdajících duchovní kulturou a pěstujících do vyčerpání jen kulturu fyzickou, a jejich stanové tábory uprostřed zřícenin města nemají nic společného s obrazem člověka v budoucnosti. Těsnohlídkův humor je zde příliš těžkopádný, hrot výtěmchu nad některými dobovými jevy příliš tupý.

Ostatně ani humor nejlepšího Těsnohlídkova románu „Kolonia Kutejsk“ nesnese srovnání s optimistickým a bojovně zaměřeným humorem J. Haška a nelze jej ani měřit s účinným satirickým humorem K. Poláčka. Také starší humor Fr. J. Ručeše, J. Nerudy a Šv. Čecha předčí svou ideovostí a společenskou účinností humor Těsnohlídkův. Snad i humorné povídky Ig. Herrmanna by vyšly ze srovnání s humornými pracemi R. Těsnohlídkova vítězně.

Těsnohlídkův anarchistickopesimistický světový názor se odrazil i ve stylistické stavbě románů, zejména pak ve „Vrbě zelené“, v níž Těsnohlídek k vykreslení obrazu budoucích „lidí“ pracně skládal projevy ze slov zlodějské hantýrky. Těsnohlídkův světový názor zasáhl tedy jako slohotvorný činitel i stylistickou stránku románů, ale nikoli jako slohotvorný činitel jediný, nýbrž vedle činitelů jiných.⁶ Z nich je nutno na prvním místě jmenovat Těsnohlídkovu zálibu ve výrazových prostředcích nespisovných, krajově nebo sociálně omezených, a jeho výrazný sklon k jazykové komice.

Na otázku po nejprůznačnějším rysu Těsnohlídkova stylu poukáže bezpochyby každý čtenář na hojně výrazové prostředky nespisovné z místních a vrstevných nářečí. Kde nabyl Těsnohlídek, rodák z Čáslavi, svých dialektologických znalostí moravských? Těsnohlídek působil od r. 1907 v brněnské redakci Lidových novin, pro něž psal po dlouhá léta t. zv. soudničky. V těchto svěže napsaných přibězích ze soudní síně, které si měšťácké a maloměšťácké čtenářstvo oblíbilo pro jejich humornou tematickou výlučnost a pro záchvěvy sociálně planého soucitu, snažil se Těsnohlídek velmi často charakterisovat prostředí a postavy typickým výrazivem. Většina Těsnohlídkových současníků vidí právě v jeho soudním referentství nejsilnější podněty pro jeho romány a také nejvydatnější zdroj jeho nářečních znalostí.⁷ Máme i několikrát svědectví současníků o tom, že si Těsnohlídek také zapisoval nářeční materiál na svých procházkách po brněnských předměstích a na svých výletech na moravský venkov.⁸ Přes to Těsnohlídek směšuje v nářečních dialogích svých románů obecně české nářeční jevy s hanáckými a pro argotické projevy ve „Vrbě zelené“ užívá slov z pražské hantýrky,⁹ nikoli z brněnské plotnáčtiny.¹⁰

Nespisovné výrazivo je soustředěno z největší části v dialogických projevech románových postav, ale proniká hojně i do mimodialogického spisovného kontextu. Bohatá dialogisace románů slouží ovšem především autorově snaze po živém, dramatickém vykreslení obrazů, ale vedle tohoto úkonu stává se i prostředkem k jazykové charakterisaci. Proti románům „Poseidon“ a „Kolonia Kutejsk“ pozorujeme v grotesce „Vrba zelená“ nápadný úbytek dialogů, související patrně s omezeným výběrem argotismů a s obtížností skládat z této poměrně malé zásoby argotických prvků souvislé dialogické projevy.¹¹ Kromě toho musí autor vysvětlovat nesrozumitelné argotismy v okolním mimodialogickém kontextu, takže tím se spisovný mimodialogický text značně rozšiřuje na újmu textu dialogického. Podstatné omezení dialogu a rozšíření spisovného textu mimodialogického o vysvětlovačí poznámky má ovšem vliv na zpomalení drama-

tického spádu grotesky a vedle jiných záporně působících činitelů je příčinou toho, že u čtenáře vzniká dojem těžkopádnosti, ztrnulosti. Uvedu alespoň jeden příklad argotického dialogu s vysvětlovací synonymikou:

„Byl čór?“ Jarýn přisvědčil. Věděl, že čórem dívka míní zloděje.
 „Čór na černo?“ Jarýn přisvědčil znovu, že to byl zloděj noční (Vr. 154).

Těsnohlídkova záliba v jazykové charakterisaci románových postav projevuje se jednak v bohaté nářeční diferenciaci dialogů, motivované původem a sociálním zařazením mluvčích, jednak v opakujících se úslovích, sloužících jako jeden z individualizačních rysů obrazu postav. Těsnohlídek však nekriticky přetížil své romány nářečním výrazivem a nedovedl umělecky zvládnout svou zálibu ve slovech exklusivních. Zejména groteska „Vrba zelená“ nám dává svědectví o tom, že neuvážené uvádění hantýrky do slovesného uměleckého díla snižuje jeho uměleckou hodnotu až k bezcennosti.

Téměř všechny románové postavy z brněnské periferie mluví noremně rozkolísaným brněnským nářečím, nebo lépe řečeno, neústrojnou nářeční směsí z prvků hanáckých, obecně českých a spisovných. Třebaže nelze žádat od spisovatele věrný zápis nářečí, ba nedostatečné stylisování nářečí mu vytýkáme jako stylistický omyl, nemůžeme přijmout způsob, jak nakládá s nářečím Těsnohlídek. Míšení hanáckých, obecně českých a spisovných jevů hláskových a tvarových skresluje tehdejší nářeční stav na brněnském předměstí. Čtenář pak necítí v Těsnohlídkových dialozích spisovnou stylisaci předpokládaných nářečních projevů, nýbrž přijímá je spíše pro jejich převládající nespisovnou povahu za zachycení skutečného stavu. Ukázka z Pos.:

„A tam ti dva co sedíj spolem . . . to sou jeho jako kamarádi. Tak sem to vyzor-měl z jejich rozprávky. Ten tenké, chudé, to je jakési fabrikant, staví ty mašiny na lítání, jako měl ten, esi vijou, co lítal za kasárnama hlavou důle. Má to včil patent; taky vaří mejdlo kdesik v továrni (od toho lítání by nemoh být živ), a gumové mantle na automobile“ (Pos. 80).

Jaký byl skutečný stav nářečí na brněnských předměstích v první čtvrtině našeho století? Nelze pochybovat o tom, že brněnská předměstí mluvila tehdy převážně obecnou hanáčtinou.¹² Ostatně ještě dnes slyšíme od rodilých Brňanů nejčastěji obecnou hanáčtinu¹³ nebo brněnskou hovorovou podobu spisovného jazyka s hanáckými prvky.¹⁴ Pražská podoba hovorového jazyka s obecně českými prvky sice pronikala do Brna již za kapitalistické republiky a proniká zejména v lidově demokratickém státě, ale jednak se v brněnském prostředí přetváří vlivem brněnské hovorové podoby, jednak počet jejich uživatelů je bezesvčí pochyby daleko nižší než počet uživatelů hovorové podoby brněnské. Podobu Těsnohlídkovu sotva lze předpokládat rozšíření některých hláskových a tvarových jevů obecně českých na brněnských předměstích, takže Těsnohlídkovo míšení prvků hanáckých s obecně českými je zbytečné, neúčinné. Velmi dobře je však v nářečních dialozích vložených do úst postavám z brněnské periferie zachycena skladební povaha nářečních projevů (srov. uvedenou ukázkou).

Po stránce lexikální se projevila záporně snaha dosáhnout jazykové komiky nadměrným užíváním prvků exklusivních, především zkomolených slov německých. Je sice pravda, že národnostně smíšené Brno, germanisované za habsburské monarchie rakušáckými fabrikanty a byrokraty, zanechalo dosti hojně německé stopy ve slovníku brněnské obecné hanáčtiny. Ale s postupující jazykovou kulturou, vzrůstající s rozvojem českého politického a kulturního života v Brně, nabývaly lexikální germanismy v brněnském nářečí často zhrubělého, hanlivého

nebo ironického zabarvení. Do vytvářejícího se brněnského hovorového jazyka pronikaly v míře jen velmi omezené, neboť uživatelé hovorového jazyka se jim vědomě vyhýbali jako jazykovým prvkům prozrazujícím nekulturnost mluvčího. V době, kdy Těsnohlídek psal své romány, byl ovšem počet lexikálních germanismů v brněnské hanáčtině několikanásobně vyšší než za kapitalistické republiky, ale již tehdy byly beze vší pochyby německočeské zkomoleniny lexikálním jevem ustupujícím, odumírajícím, tedy netypickým. O poměrně rychlém zániku dosti početné skupiny německočeských zkomolenin v brněnské hanáčtině svědčí ta okolnost, že jsou většinou dnešnímu brněnskému čtenáři zcela neznámé a nerosozumitelné. Těsnohlídka vedla k hojnému užívání těchto zkomolenin¹⁵ spíše snaha po jazykové komice než záměr charakterisační. Těsnohlídkův humor je pak příliš shovívavý k perifernímu prostředí, než aby spolu s prostředím odsoudil i jeho jazykové manýry. Vidíme zde opět, že ideová chyba je spjata i se závažným nedostatkem stylistických a že výsledkem obou omylů je pokles umělecké hodnoty díla. Několik příkladů výlučných německočeských zkomolenin z nářečních dialogických projevů:

ažtér = podnajemník (Pos. 90), *ajrychtunk*, m. = bytové zařízení, nábytek (Pos. 151), *ážlut*, m. = spěšnina (Pos. 193), *ánbrechr* = lupič (Pos. 202), *brauzebád*, m. = sprchová lázeň (Pos. 306), *cajgnis*, m. = vysvědčení (Pos. 120), *durchóz*, m. = domovní průjezd (Pos. 27), *erbovat* = dědit (Kut. I, 94), *forela* = pstruh (Kut. II, 12), *forhóz*, m. = domovní síň (Pos. 187), *forpétr* = předzpěvák, předřikávač modliteb (Kut. II, 240), *foršand* = přednosta (Pos. 178), *frajmádla* = milenka (Kut. I, 114), *frtrautr* = důvěrník, konfident (Pos. 25) atd.

Některé románové postavy, jež pocházejí z brněnského okolí, mluví hanáckým nářečím charakterizovaným hláskovou změnou *-u- > -o-*, *-y-(-i-) > -e-* a prothetickým *h-*. Jedna z těchto postav (Babuščína matka) označuje své nářečí jako „*huračínu*“ (Pos. 130). To však není totožné s nářečím horským, jež se mimo jiné vyznačuje hláskovou změnou *-o- > -u-*. Avšak i tento horský hláskový jev je zastoupen v Kut. episodickou postavou venkovského řezníka (na př. *na kupco* = na kopci, Kut. I, 29). Mimo to nacházíme v Kut. episodický dialogický úsek s líšeňským nářečím, které autor charakterizuje hláskovou změnou *-y-(-i-) > -e-*, *-u- > -o-* a hláskovou podobou slov *złotoňké*, *ješók*, *šestóček* (Kut. II, 40—41). Nářeční pestrost zvyšují projevy s převažujícími jevy obecně moravskoslovenskými. Jak v Pos., tak i v Kut. mluví obecným moravskoslovenským nářečím postava, která by podle svého společenského postavení měla být charakterisována spíše hovorovým jazykem, a chtěl-li by autor zdůraznit trvajícím vliv rodného dialektu, mohla by užívat v té nebo oné míře moravskoslovenských prvků. Autor zde nevyužil nabízející se příležitosti postavit vyspělou hovorovou mluvu dvou kladných postav, inženýra Rafana z Pos. a úředníka Slavička z Kut., proti nekultivované, často hrubé mluvě brněnské periferie.

Maloměstácké a měšťácké románové postavy mluví většinou hovorovým jazykem, který se jen málo odchyluje od spisovného jazyka po stránce syntaktické a v ojedinělých prvcích i po stránce lexikální. Dvojici typických měšťáckých advokátů v Kut. vybavil Těsnohlídek těžkopádným a nechutně poetisovaným stylem, a to ve snaze vykreslit jejich obraz tak, aby vzbudil v čtenáři nelibost k oběma záporným postavám. Zvláštní rysy mluvy episodické postavy Liliputa (z Pos.), rodilého Němce, určuje sám autor: „Když někdy u kupce k němu promluvili, odpovídal dávnou řečí, plnou neobvyklých obrátů a skoro vždy ‚moravsky‘“ (Pos. 283).

Jazykové charakterisaci slouží i německé dialogické projevy některých brněn-

ských maloměstáků (na př. Pos. 31,34), špatná čeština německého rady (Kut. II, 189—190) a makaronský hovor rakouských policejních úředníků (Pos. 272).

Tato pestrá až křiklavá jazyková mozaika svědčí o tom, že Těsnohlídek nedovedl realisticky zvládnout jazykovou charakterisaci postav a že jej záliba ve výrazových prvcích exkluzivních zavedla k jazykovému naturalismu. Stylistická stavba Kut. je sice rozříštěna na různonářeční a spisovné úseky méně než stavba Pos., ale v obou románech je mnoho nářečních prvků neúčinných (zejména v jazykově křiklavé charakterisaci postav episodických).¹⁶ Záleží tedy stylistická chyba Těsnohlídkova v nekritickém překročení umělecké míry, podmíněné ideovou a thematickou stránkou slovesného uměleckého díla.

Největšího omylu se však Těsnohlídek dopustil ve Vr., když povýšil pražskou zlodějskou hantýrku na dorozumivací prostředek „budoucích lidí“.¹⁷ Zařazení argotických dialogů do grotesky souvisí s anarchistickopesimistickým názorem autorovým, s jeho nevírou ve vzestupný vývoj lidské společnosti. Těsnohlídkova stylistická chyba je tím závažnější, že je v grotesce reakčně motivována. Sám autor ústy docenta Mikuláška vyslovuje nesmyslnou „teorii“ o rozšíření argotu v příští společnosti:

„Vidíme, že tito lidé [= fantastické bytosti z počátku 30. stol.] jsou vášnivě oddáni sportu a cvičením tělesným vůbec, tak jako naši předkové hloubání náboženskému a my ideám socialistickým [!]. Výchova, mající na zřeteli jen tělo, vedla zajisté k obhroublosti v řeči. Nebylo třeba vyslovovati pojmy odtaživé, nebylo třeba obrátiti se tolik pochody duchovními. Pamatujete se jistě, že i sportovci našich dob vyjadřovali se hantýrkou svou, abych tak řekl, i nebylo by s podivením, kdyby se byly obnovily zastaralé způsoby vyjadřování, kdyby byla zobecněla slova a tvary omezené kdysi jen na úzký okruh zasvěcenců“ (Vr. 87—88).

I když Těsnohlídek pojal uvedení hantýrky do své grotesky jako výpad proti zálibě některých skupin buržoasní společnosti v přejímání argotických prvků, minul se daleko svého cíle. Jeho argotické dialogy obsahují jen zlomek argotismů, které pronikly ze zlodějského prostředí do některých vrstev buržoasní společnosti, takže se čtenáři předkládá neživá sbírka vulgárních argotických výrazů zcela zbytečně. Neobstojí ani námitka, že k vlastnostem grotesky patří hyperbolisace a že tedy argotické dialogy jsou hyperbolisací úpadkové jazykové záliby některých buržoasních vrstev. Za prvé, čtenář nepojímá Těsnohlídkovy argotické dialogy jako úmyslně přehnané podání dobové tendence, neboť největší část argotického výraziva, jehož Těsnohlídek užil, zůstala omezena jen na své původní zlodějské prostředí a je čtenáři zcela neznáma. Za druhé, Těsnohlídek rozšiřuje užívání argotu na celou „budoucí společnost“ a nikde nenaznačuje spojitost zlodějské hantýrky s „kramářským žargonem“ buržoasie, skrze který jediné mohly argotické výrazové prostředky dosáhnout širší dorozumivací funkce, přimeme-li ovšem Těsnohlídkův obraz lidské společnosti ve 30. stol. jako groteskní hyperbolisaci některých dobových zálib společnosti buržoasní. Ale protože se hyperbolisace ve Vr. týká zcela podružných zálib buržoasní společnosti, je Těsnohlídkův satirický výpad neúčinný.

Argotické dialogy omezují podstatně srozumitelnost Těsnohlídkovy grotesky a neslouží jazykové komice ani zdaleka v té míře, jak si od nich patrně sliboval autor. Mimo to úzký významový okruh argotických slov nutí autora pronikavě omezit dialogy a přenést dějové pohyby do nedialogického kontextu. Tím zajisté proti vůli samého autora klesá dramatická účinnost grotesky. Všechny tyto úvahy snad sdostatek přesvědčují o tom, že argotické dialogy jsou v Těsnohlídkově grotesce neúčinným balastem, který vedle závažných chyb ideových znehodnocuje dílo.¹⁸

Jazykové charakterisaci slouží i knižní, poeticky obrazné a pathetické projevy některých postav ve Vr. Knižnost těchto projevů je motivována jazykovou příslušností postav k argotu a nedostatkem povědomí pro „starou“ češtinu století dvacátého. Autor tu paroduje nasládlý styl sentimentálních románů a povídek a květnatý styl starých překladů klasických slovesných výtvorů. Ukázka z projevu Křepelice-Jízdenky:

„Jsi krásný, jsi opojně nádherný a já nemohu jinak než milovati tě. Milovala jsem tě, než jsem tebe spatřila, a jsem jista, že je mnoho těch, které chovají k tobě city podobné, nikoli však tak čisté jako já“ (Vr. 118).

Mimo rozlišení podle nářeční příslušnosti a podle jistých stylistických vrstev charakterisuje Těsnohlídek některé románové postavy ustálenými úslovími. Na př. „obecní politik“ Kápinka začíná obyčejně své projevy úslovím: „*At se to petrachtuje, jak petrachtuje, zle je a nebude lepší*“ (Pos.), inž. Rafan vsouvá do svých projevů citoslovočné úsloví „*na mů dušu*“ (Pos.), malíř Jarýn si často stýská bez příčiny: „*Proč tak těžko žijeme?*“ (Vr.).

Nářeční dialogy jsou bohaté na jadrná lidová přirovnání, která mají velmi často vedle věcného významu i výrazné citové zabarvení. Přitom hanlivě zabarvená přirovnání naprosto převládají nad přirovnáními s libým citovým odstínem, a to ve shodě s drsně vykresleným obrazem periferního prostředí i jeho postav. Mnohá lidová přirovnání pak pocítujeme pro přítomnost zhruběloho slova nebo pro hrubou povahu přirovnávaného obrazu jako vulgární a tu bychom si přáli pečlivější výběr, aby se vedle vulgárních přirovnání plně úkonných nedostávala do dialogů i přirovnání málo úkonná nebo neúkonná, jako na př.:

[Sousedky o konci Klárčiny známosti:] „A ryc, jako dyž od huby knedlu utrhne“ (Pos. 26).

[Kočí František o knížkách:] „... spíš toho bylo za zlatku jak hnoja...“ (Vr. 294).

Nekritická snaha charakterisovat co nejvíce prostředí a postavy výraznými nářečními projevy vedla Těsnohlídku k hojnému uvádění nářečí i do nepřímé řeči.¹⁹ Citování projevu jiného mluvčího bez úpravy gramatické a stylistické je prostředek běžný v lidových nářečích i v hovorovém jazyce. Těsnohlídek ho užívá hlavně tam, kde se mu nabízí nářeční slovo nebo rčení zvláště výrazné. Přitom však nedovedl potlačit svou zálibu ve výrazech exkluzivních, jako na př. ve větách:

Pan Haban konstatuje, že „je tu furt eště ten staré foršand“ (Pos. 178).

... při svých zálibách byl naopak Večeřa, jak se říkalo, „dlachňa, keré sedí na hrncu na penězích, aby nevystydlý“ (Kut. I, 174).

S hojnými dialogy v Pos. a Kut. vyvstal před Těsnohlídkem dosti obtížný stylistický úkol vybrat takové uvozovací prostředky a rozložit je takovým způsobem, aby se zabránilo stylistické jednotvárnosti. Nebezpečí jednotvárného opakování uvozovacích prostředků je v Těsnohlídkových románech podmíněno především tím, že jednotlivé dialogické projevy jsou zpravidla krátké a mluvčí se velmi často střídají. Přitom dialogické úseky zabírají v některých kapitolách až polovinu textu. Autor řeší tento stylistický úkol celkem úspěšně střídáním projevů uvozených i neuvozených, bohatým výběrem uvozovacích sloves, různým umístováním uvozovacích vět vzhledem k projevům uvozeným a rozmanitým rozvíjením uvozovacích sloves.

Střídání projevů uvozených a neuvozených najdeme zpravidla při dialogích, jichž se účastní dvě románové postavy a v nichž aktivní účast na rozhovoru přechází více než dvakrát. Uvozeny jsou zpravidla první dva projevy dialogu,

kdežto další repliky bývají bez uvozovacích prostředků. První vystředání mluvčích, pojmově vyjádřené uvozením, promítá se totiž v povědomí čtenáře i do dalších replik. Účastní-li se však rozhovoru více románových postav než dvě, je nutno užívat uvozovacích prostředků skoro při všech projevech, aby čtenář nezaměňoval jednotlivé původce projevů. Jen zřídka neuvozuje Těsnohlídek některý projev v rozhovoru tří mluvčích, využívaje nářeční charakterisace k přisouzení projevu té nebo oné postavě. (Na př. moravskoslovenské prvky charakterisují projevy inž. Rafana v Pos.)

Připojuje-li Těsnohlídek uvozovací věty ke všem projevům v dialogu, dovede velmi obratně vybírat uvozovací slovesa a střídat umístění uvozovacích vět. Uvedu typický příklad z Kut.:

Kutejsk posmekl, poškrabal se ve svých kudrnách a pravil pokorně: „Tak nějak zádvanéček by neškodil.“ — Sirotčí vytáhl desetikorunu, rozbalil ji pečlivě a položil ji Kutejskovi na rozevřenou dlaň. „Dost?“ ptal se. — „Ale, božínku, dyť se známe,“ odvětil Kutejsk. „A věil se běžte zehřít, máte ruky jak roh.“ — „Tož je neskoro a Kobilenkovi nás budú čekať,“ vzpíral se sirotčí. — „Na, od Mejsťříků tadydle neutečou,“ povidal Kadlíček, „a tu vilu si věil prohlídnome, dyž už zde jsme.“ — „Bude-li vidět,“ přisvědčil sirotčí. — „A já tu budu co nevidět,“ pravil Kutejsk. . (Kut. I, 134).

Avšak nejen v jednom dialogu, nýbrž i na větších úsecích Těsnohlídek zpravidla neopakuje totéž uvozovací sloveso, nýbrž co nejdříve využívá mnohonásobných uvozovacích prostředků synonymních. Uvedu namátkou přehled uvozovacích sloves z Pos. (151—152):

prohodila, opáčila, rozváděla řeč, řekla, omlouvala se, oplatila soucitnou otázkou, bodla, přidala si, těšila, rozhorlila se, naříkala, domlouvala, odvětila, prohodila, zasmála se.

Jazyková pestrost úseků dialogických se ostře odráží od celkem jednotvárného stylu úseků mimodialogických. Že Těsnohlídek položil thematické a stylistické těžiště do dialogu, o tom svědčí nadměrná dialogisace Pos. a Kut. V obou těchto románech se celkem ojediněle setkáme s nepřímo uvozenou řečí nebo s pouhým konstatováním probíhajícího rozhovoru, jsou-li dány thematické předpoklady pro vznik dialogu. Monologisace možných dialogů se sice podstatně zvyšuje ve Vr., ale zde má potlačení dialogů svou příčinu v tom, že Těsnohlídek měl po ruce jen nepočetnou a významově omezenou zásobu argotických slov a že při výstavbě málo srozumitelných argotických dialogů byl vázán ohledem na čtenáře.

V mimodialogických úsecích jsou nepříliš složité větné celky vybudovány ze slov prostých, zcela běžných v lidovém prostředí. Sama povaha obrazů, které Těsnohlídek ve svých románech kreslí, nepřála bohatšímu výběru slov a zejména se bránila výrazům méně obvyklým nebo výrazům s neobvykle přeneseným významem. Pokud se u Těsnohlídky setkáme s výrazy knižní povahy, záleží jejich knižnost především ve stránce slovtvorné, neobvyklé pro dané slovo.²⁰ Tyto celkem ojedinělé knižní výrazy jsou soustředěny většinou v popisech přírody nebo v popisech románových postav za jejich citového nebo volního vzruchu. Několik příkladů:

hlod = hlodání (Kut. I, 184), *podnebesko* = prostor pod nebem, krajina pod oblohou (Vr. 354), *služtíčka* = služka, s hanlivým odstínem (Vr. 225), *strmina* = strmé místo (Vr. 215), *světlina* = světlý pruh, otvor propouštějící světlo (Vr. 39);

dětský = dětský (Pos. 22), *diblíč* = diblický (Kut. II, 54), *pleštivý* = pleskající (Vr. 9), *truchlý* = truchlivý, smutný (Vr. 112);

dotřít na někoho — dokonavé sloveso k dotírati (Vr. 281), *obmýti* duši = omýti,

očistiti (Kut. II, 100), *obsníti se* = pohroužití se ve snění (Pos. 336), *přichvalovati si* = pochvalovati si (Vr. 292), *přistřítati* hlavu kloboukem = pokrývatí (Pos. 29), *zatykatí* někomu = začítí tykat (Kut. I, 216) a j.

Slova si zachovávají u Těsnohlídka zpravidla svůj obvyklý význam. Autor se uchyluje k přenášení významu²¹ jen ojediněle, a to převážně v těchž thematických oblastech, ve kterých užívá tu a tam i knižních výrazů. Celkem jsou slova s neobvykle přeneseným významem u Těsnohlídka nevýrazná a v uměleckém stylu barvitějším sotva by vynikla, jak nás o tom přesvědčí několik dokladů:

... všěcko se mu pomíchalo v nesrozumitelnou *chumelici slov* (Kut. I, 195).

Nad dalekými lesy *vinula se* *přadena par*... (Vr. 7).

... pobyt doma, v *trýznivém a vyčítavém neúklidu*... (Pos. 240).

Upřel pohled kamenné rovnou před sebe... (Vr. 256).

... *továrna* jednotvárně *bublala* (Kut. II, 23).

Charakterističtější je pro Těsnohlídka přenesené užití slova v takové souvislosti, že vzniklé slovní spojení má vedle své funkce eufemistické i úkon jazykově komický:

Jako panenka, až na větší nepřiměřenou *dávku nosu* (Pos. 19).

... snědla se spousta domácích výrobků ze *zesnulého vepřítka*... (Pos. 98).

... pan Marijánek opět *odcestoval na dva měsíce pro klíček k cizímu zámku* (= byl odsouzen pro krádež, Pos. 145).

Těsnohlídkův styl je i v mimodialogických úsecích bohatý na přirovnání, která mají z velké části ráz lidový, běžný v jazykovém prostředí nářečním a hovorovém. Naproti tomu přirovnání, která mají povahu knižní, jsou poměrně řídká. Ve shodě s drsností Těsnohlídkových obrazů proniká u některých lidových přirovnání hrubější odstín, kterého autor využívá jako komického prostředku; srov. na př.:

Nechť byl [Chán] opatrný jak myš na slanineš... (Pos. 76).

Sluha Drdlík... obskakoval ji [skříň] jako štěně pometlo, kterého se polekalo... (Kut. I, 43).

Kápinka se v tom okamžiku smrskl jak vykynuté těsto na mrazu (Pos. 38).

Nečetná přirovnání knižní se liší od přirovnání lidových neobvyklostí přirovnávaného obrazu, jeho větší složitostí, někdy i abstraktností a výrazným zaměřením náladovým:

A ruch stále stoupal a vzrůstal mocněji a mocněji jak vzdutý tok jarních vod, které svěže a horoucně, honosivě a vášnivě rozehnaly se zpěněny přes jezy a splavy, z [!] hrází a břehů (Kut. II, 259).

... večer, jaké bývají v podjaří — tajemný jako zpola roztálá tuň, roztoužený jako samota milenců... (Kut. I, 87).

Z jiných stylistických prostředků, kterých Těsnohlídek užívá ve svých románech způsobem celkem nevýrazným, zasluhuje zmínky hromadění synonym nejčastěji v koncovém postavení ve větě. Dvojnásobné i vícenásobné pojmenování téže představy s větším nebo menším významovým nebo citovým rozdílem zdůrazňuje danou představu a mnohdy ji citově zabarvuje. Několik příkladů:

Veta bylo po jeho *odvaze a smělosti*... (Pos. 241).

... stařeček Havlásek jak beránek *klidný a mírný*... (Kut. II, 122).

... cizí mu byl *shon a štvance*... (Vr. 167).

Rozborem Těsnohlídkových dialogů jsme zjistili, že autor zbytečně až naturalisticky zaplnil dialogy svých románů výrazivem nářečním nebo argotickým. Zejména brněnské germanismy a pražské argotismy snížily srozumitelnost projevů románových postav. Těsnohlídkova záliba ve slovech exklusivních a vůbec

ve výrazivu nespisovném neomezila se jen na úseky dialogické, nýbrž vedla autora k tomu, že vnesl hojně dialektismy i do úseků mimodialogických. Mluvili jsme již o tom, že nářeční dialogy zaujímají v některých kapitolách až polovinu jejich rozsahu. Připočteme-li k těmto souvislým nářečním projevům četné dialektismy roztroušené jednotlivě v mimodialogickém textu, zvýší se podíl nespisovného výraziva natolik, že začíná soutěžit s výrazivem spisovným.

Nářeční výrazy v mimodialogickém textu podléhají tlaku okolního spisovného výraziva a jsou z největší části itrapraveny spisovně po stránce hláskové a tvarové. Toto spisovné normování však nevede k přerušení příslušnosti toho nebo onoho nářečního výrazu k jistému nářečnímu slovníku, takže čtenář i po provedené úpravě pocituje slovo jako prvek nářeční.²²

Celkem zřídka je nositelem nářeční povahy slova jen odchýlný jev hláskový nebo tvarový. Velká většina těchto hláskových a tvarových dialektismů je zcela zbytečná, neústrojná. Srov. na př.:

sklínka (Kut. I, 120), *travnice* (Kut. II, 22), *putynka* (Kut. II, 58); *schodek* (Kut. I, 133); *kůžlna* (Kut. II, 23), *spíchat* (Kut. I, 230); *pastejř* (Kut. II, 132) a j.;

... ani k *Nosom*, ani k *Zvonkom*... (názvy hospod, Pos. 28).

Naproti tomu mají své oprávnění na př. přezdívková pojmenování ustálená v lidovém prostředí: *staré pan Nos* (Pos. 37), *černé Ferenc* (Pos. 176).

Z lidových přípon užívá Těsnohlídek hojně i ve spisovném textu ženské přechylovací přípony *-ka* nebo *-ovka*, která mu pomáhá dát ženským postavám příslušné sociální zařazení a v mnohých případech vyjádřit škodolibý, jizlivý nebo pohrdavý postoj periferního prostředí k dané postavě. Tak na př. v Kut. vystupují periferní postavy *Kakáčka*, *Kutejšička*, *Haraštovka* a j., ale manželka úředníka Kobilenky, která nepatří k perifernímu prostředí, téměř důsledně se jmenuje *paní Kobilenková*. Pro situační a citové využití přípony *-ka* (*-ovka*) svědčí následující příklad z Pos. 55:

Stále se s napětím očekávalo... zdali se přece jenom vezmou pan Ulian a *vdova Bartošová*.

Od počátku nevrátil jak na Uliana, tak na *Bartošovku* koží Žaneček...

Lidový odstín moravský si zachovávají substantiva na *-isko* pro označení místa. Myslím, že je zbytečné nahrazovat spisovnou příponu *-iště* moravskou *-isko* ve slovech jako *ohnisko* (=krb, Vr. 156), *zboženisko* (Kut. I, 204), *žitnisko* (Kut. II, 131). Naproti tomu přijmeme zajisté příznivě moravskou slovtvornou variantu v lid. rčeních jako *až se to rozléhalo jako na pastvisku* (Kut. I, 47) nebo *strnisko vousů* (Kut. II, 79).

Z jiných významů přípony *-isko* setkáme se ve spisovném textu se slovy zveličelými, která ve shodě s celkovým pojetím periferních obrazů nabývají zabarvení hanlivého nebo zhrubělého, na př. *děvčisko* (Kut. II, 79), *chlapčisko* (Vr. 308), *klučisko* (Vr. II, 59).

Plným právem užívá Těsnohlídek nářečních domáckých jmen (na př. *Babuška* pro Barboru, Pos. 125; *Maňa* pro Marii, Kut. II, 182; *Tóneček* pro Antonína, Pos. 110 a j.). Také lidová nebo hovorová obecná pojmenování periferních postav jsou z větší části správně motivována. Ukážeme si to na výrazech pro dívku. S brněnským nářečním prostředím souvisí slovo *děvčice* (Pos. 191; v jiné hláskové podobě *děvčica* a *děvčice*, Kut. II, 115), které má zároveň libé citové zabarvení, kdežto slovo *děvucha* se stejným citovým zabarvením (Kut. II, 133) je přeneseno patrně z lašského nářečí a je v dané situaci zbytečné. Touhu úředníka Kobilenky (užívajícího v dialozích hovorového jazyka) po láskování „s *kyprou holčicí*“ (Kut. II, 179)

vyjadřuje autor důvěrně zabarveným hovorovým slovem „*holčice*“. Také za důvěrným hovorovým slovem „*bobeček*“ stojí úředník Cesař; ten „*po Klárce jen okem mrskl, neboť měl takové bobeky rád*“ (Pos. 120). Vztah lidového prostředí k městským prodavačkám je dán lidovým výrazem „*stečinky z obchodů*“ (Kut. II, 52). Lidové slovo „*třeštidlo*“ (Pos. 65) pro ztřeštěnou dívku je motivováno zmínkou o samomluvě paní Pistaurové, příslušnice brněnského nářečí. Výčet slov pro dívku bychom mohli ještě rozhojnit, ale i tak nám uvedené příklady postačí jako důkaz, že by požadavek vymýtit jakékoli nespisovné prvky z uměleckého stylu vedl k ochuzení díla, k nebezpečí jeho nivelisace. Na druhé straně musí však autor dbát požadavku co největší srozumitelnosti svého stylu a musí užítí nespisovných výrazových prostředků náležitě motivovat.

Kladně přijmeme dobře motivovanou skupinu nářečních výrazů pro oděv a obuv: *gatě* (Kut. I, 51), *plundry* = široké kalhoty (Kut. I. 39), *kacabaja* = kazajka (Kut. II, 180), *sametáček* = sametový šáteček (Pos. 129), *vlňáček* = vlněný šátek (Pos. 88), *škrambal* = stará bota (Pos. 45) atd. I skupina pro potraviny a jídla úzce souvisí se zobrazovaným prostředím: *česnečka* = česneková polévka (Kut. I, 53), *klechtanka* = klechtaná polévka (t.), *pletýnka* = pletená houska (Kut. I, 147), *šulánky* = slížky (Kut. I, 53), *trdelnice* = ovarová polévka (Pos. 99) atd. Pro většinu čtenářů je však nesrozumitelný výraz *patent* = bramborový lívanec (Kut. I, 52) a v brněnském nářečí se tohoto výrazu ani nepoužívá.

Také nářečí a argotická slova z hospodského života, ze soudní síně a z vězeňského prostředí vybral Těsnohlídek v Pos. a v Kut. celkem vhodně, takže většina čtenářů jim dobře porozumí. Srov. na př.: *štamprla* = stupka, sklenka s nožkou (Pos. 110), *drbka* = podnapilost (Kut. II, 87), *špička* = podnapilost (Kut. II, 256); *arešt* (Pos. 275), *futrál* = vězení (Pos. 135), *grázl* = plotník, dareba (Pos. 41), *profous* = vězeňský dozorce (Pos. 271).

V jiných významových oblastech nahromadil však Těsnohlídek mnoho nářečních zbytečností, ačkoli mohl dobře vystačit s výrazy spisovnými. Zejména mezi nespisovnými adjektivy a slovesy najdeme mnoho takových, která jsou velmi slabě motivována a která neobohacují Těsnohlídkův styl, nýbrž naopak jej zbavují spisovné čistoty.

•

Shrneme-li výsledky stylistického rozboru Těsnohlídkových románů, docházíme k těmto závěrům:

Nedostatky, které nacházíme v Těsnohlídkově stylu, jsou úzce spjaty s jeho anarchickopesimistickým světovým názorem. To se projevilo nejvíce ve fantastické grotesce „*Vrba zelená*“, v níž Těsnohlídek s pesimistickým pohledem na příští společnost spojil reakční povýšení argotu na celospolečenský dorozumívací prostředek. Těžko srozumitelné argotické dialogy jsou jednou z příčin uměleckého nezdaru grotesky.

Těsnohlídek nedovedl ve svých románech umělecky zvládnout svou zálibu v křiklavé jazykové charakterisaci prostředí. Nadměrnou dialogisací spojil s hojným užíváním lidových nářečí, především lidového nářečí brněnského, takže přetížil svůj sloh výrazivem nespisovným. Do nářečních dialogů vnesl nekriticky i dosti hojně vulgarismy.

Pokud jde o poměr nářečních dialogů ke skutečnému stavu nářečí, je nutno poukázat na míšení hláskových a tvarových jevů hanáckých, obecně českých a spisovných v dialozích s nářečím brněnským. Zcela nevhodně uvedl Těsnohlídek do dialogů množství netypických německočeských zkomolenin.

Podíl nářečních úseků na celkovém textu ještě vzrůstá dosti hojným vnášením nářečních projevů do nepřímé řeči. Velmi dovedně vyřešil však Těsnohlídek stylistické rozrůznění četných uvozovacích prostředků.

V mimodialogických úsecích se setkáváme se značným počtem dialektismů a argotismů, které jsou většinou spisovně upraveny po stránce hláskové a tvarové. Jejich počet nekriticky překračuje charakterisační potřebu a snižuje jazykovou čistotu Těsnohlídkových románů.

Mimodialogické úseky mají poměrně nebohatý slovník a jednoduchou syntaktickou stavbu. Jen v řídkých přírodních a městských popisech vzrůstá počet výrazů s významem neobvykle přeneseným. Přirovnání lidové povahy naprosto převládají nad přirovnáními povahy knižní a velmi často slouží k citovému zabarvení obrazu.

Položíme-li si po stylistickém rozboru Těsnohlídkových románů otázku, co si z jeho románové tvorby zachovalo cenu pro dnešní dobu, přiznáme zajisté kladnou hodnotu románu „Kolonia Kutejsk“, třebaže i zde musíme upozornit na chyby v ideové a stylistické stránce díla. Román „Poseidon“ má nedostatky daleko závažnější, mimo jiné jsou v něm mnohem rušivější ty stylistické chyby, s jejichž silnými zbytky se setkáváme ještě v „Kolonii Kutejsk“. Groteska „Vrba zelená“ má pak tolik nedostatků, že tuto práci nelze považovat za zdařilou.²³

Poznámky

¹ Román *Poseidon, jeho život a svět* vyšel knižně uprostřed první světové války r. 1916. Původně jej Těsnohlídek psal pro zábavnou část Lidových novin. Předposlední kapitola Poseidona v nich vyšla den před vypuknutím světové války. Stylistickému rozboru jsem podrobil druhé vydání románu, které vyšlo jako třetí kniha ediční řady Žatva nákladem Fr. Borového r. 1925. Při citacích uvádím zkratku *Pos*.

² Román *Kolonia Kutejsk* vycházel původně pod čarou v Lidových novinách. Byl vytištěn r. 1922. Následujícího roku mu byla udělena státní cena. K rozboru jsem užil nového vydání Fr. Borového z r. 1935. V textu zkracuji *Kut*.

³ Také fantastická groteska *Vrba zelená* byla napsána původně pro zábavnou část Lidových novin. Knižně ji vydal jako devatenáctou knihu Žatvy Fr. Borový v Praze 1926. Užívám zkratky *Vr*.

⁴ Nástin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti (Pomocná kniha literární historie pro gymnasia... , Praha 1952) věnuje R. Těsnohlídkovi pět řádků a z jeho románů uvádí pro „realistické postřehy“ právem jen Kolonii Kutejsk.

⁵ Výběr ze soudniček R. Těsnohlídky byl uveřejněn v knize Padesátka Lidových novin, nakl. Lidové noviny, 1943, str. 315 a násl.

⁶ Theoreticky řeší otázku slohotvorných činitelů akad. Fr. Trávníček ve významné práci O jazykovém slohu, Praha 1953. Správně upozorňuje na str. 33 a násl. na to, že někteří sovětské jazykovědci (na př. V. V. Vinogradov, A. I. Jefimov a j.), kteří se po Stalinových pracích o jazykovědě zabývali theoretickou otázkou stylu a praktickou otázkou rozboru stylu, poněkud jednostranně omezují základní slohotvorné činitele na světový názor autorův.

⁷ Na př. Alb. Pražák v nekrologu Vzpomínka na Rud. Těsnohlídku ve sborníku Na paměť Rud. Těsnohlídky, Jaroměř a Brno 1928, str. 11, nebo Arnošt Heinrich v nekrologu Těsnohlídek novinář (t., str. 40).

⁸ Srov. na př. významné svědectví Jaromíra Johna, Těsnohlídkova redakčního kolegy, v knize Čtení o Mahenovi a Těsnohlídkovi, Praha 1941, str. 196.

⁹ Srov. Fr. Oberpfalcer (Jílek), Argot a slangy, Čsl. vlastivěda, díl III (Jazyk), Praha 1934, str. 326 (pozn.). Těsnohlídek jen nevýznamně rozšiřuje — hlavně odvozováním ze známých argotických základů — dosti nespolehlivou zásobu argotických slov zachycenou ve dvou článcích v Českém lidu: Karel Juda, Tajná řeč („hantýrka“) zlodějův a šibalů, ČL XI, 1902, str. 139—142; V. Hájek, Hantýrka (tajná řeč) zlodějská ze začátku XIX. stol., ČL XV, 1906, str. 46—48.

¹⁰ Srov. zachycení brněnského argotu u Ot. Nováčka, Brněnská plotna, Brno 1929; O čišních a . . . , Brno 1932.

¹¹ Tak na př. v 10.—14. kap. Pos. připadá na 1093 řádků 509 „dialogických“ (t. j. takových, v nichž je alespoň jedno slovo vloženo do úst románové postavy), tedy asi 46,6 %; v 10.—11. kap. Kut. I je poměr všech řádků k „dialogickým“ udán čísly 956 : 565, t. j. asi 59,1 %; v 10.—15. kap. Vr. je poměr 921 : 270, t. j. asi 29,3 %.

¹² Fr. Bartoš řadí nářečí Brna do jedné skupiny s nářečím Blanska, Židlochovic, Klobouk a Rousínova (Dialektologie moravská II, Brno 1895, str. 159 a násl.). Na základě vlastních výzkumů mohou říci, že většina rodilých Brňanů starší a nejstarší generace užívá obecné hanáčetiny. Hovorová čeština v podobě brněnské (s hanáckými prvky) nebo pražské (s obecně českými prvky) převládá u těch příslušníků starší a nejstarší generace, kteří dlouhou dobu pracovali v prostředí, jež si jako jediného dorozumivacího prostředku vyžadovalo spisovné češtiny (škola, úřady, divadlo, novinařství a pod.).

¹³ Nečetní příslušníci nejstarší generace v okrajových předměstích Brna užívají ještě hanáckého nářečí v té podobě, jakou mělo v jejich rodných obcích před připojením k městu. Zajímavé svědectví o tom podává absolventka brněnské filosofické fakulty Zdeňka Lewczyšynová ve své diplomové práci Mluva Brna—Obřan (rukopisná práce, Brno 1953). Podle jejího pozorování užívají někteří příslušníci nejstarší generace v Obřanech horského typu hanáckého nářečí (s hláskovými změnami -y-, po př. -i- > -e-; -u- > -o-; -o- > -u-), kdežto střední a mladá generace mluví převážně obecnou hanáčetinou. Mladá generace se přitom neustále přibližuje k brněnské podobě hovorového jazyka.

¹⁴ O náběhu k vytvoření hovorového jazyka brněnského mluví akad. Fr. Trávníček ve svém Úvodu do českého jazyka, Praha 1952, str. 60—61.

¹⁵ Počet lexikálních germanismů, nepřihlížíme-li k jejich frekvenci, přesahuje číslo dvě stě.

¹⁶ Srov. theoretické řešení v článku akad. Fr. Trávníčka Dialekt a hovorová čeština v uměleckém jazyce, Literární noviny I, čís. 11, str. 4; týž autor, O jazyce umělecké prózy, Literatura ve škole I, č. 6, str. 163 a násl.; akad. B. Havránek, Štalinovy práce o jazyce a jazyk literárního díla i překladu, Praha 1951, str. 29 a násl. Theoretickému i praktickému řešení otázky dialektismů bylo věnováno mnoho místa v sovětské diskusi o jazyce literárních děl. Z ní byl přeložen výbor nejzávažnějších diskusních příspěvků ve sborníku O jazyce literárních děl, Praha 1952. — Nejnověji se otázkou dialektismů v uměleckém díle zabývá J. Bělič v článku K otázce využívání nářečí v literatuře, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, str. 510—528.

¹⁷ Sami čtenáři Lidových novin, v jejichž odpoledním vydání vycházela Vrba zelená pod čarou, odmítali jazykové zvláštnosti grotesky, takže Těsnohlídek patrně jako odpověď na odmítavé dopisy čtenářů napsal do Lidových novin ospravedlňující epistolu Milému čtenáři (12. června 1925). Srov. Oberpfalcerův posudek Vrby zelené v Naši řeči XII, str. 13—17.

¹⁸ Všechny theoretické práce o uměleckém stylu i konkrétní rozbory, které se opírají o Štalinovo hodnocení „třídínských žargonů“, uplatňují právek přísnější měřítko na argotismy než na dialektismy. Souvisí to s podstatným rozdílem mezi společenskou funkcí „žargonů“, jež jsou omezeny na nepočtené společenské vrstvy bez budoucnosti, a lidových nářečí, která mají národní dorozumivací úkon (ale nikoli celonárodní).

¹⁹ Syntaktické vymezení termínu „polopřímá řeč“ podává akad. Fr. Trávníček v Mluvnici spisovné češtiny II, Praha 1951, str. 748 a násl.

²⁰ Ve shodě s akad. Trávníčkem můžeme je nazvat slovtvornými rozsahovými novotami (srov. Úvod do českého jazyka, Praha 1952, str. 65; starší výklad v Umělecké mluvě, Praha 1947, str. 14 a násl.)

²¹ Přenášením významu v uměleckém stylu se nedávno zabýval článek K. Erbanova O básnickém vyjadřování obrazném a neobrazném, Český jazyk III, str. 257 a násl. Nelze však souhlasit ani s essayistickým způsobem Erbanova výkladu, ani s jeho teorií „intenzivních výrazů“.

²² V tomto smyslu je možno mluvit o „domovské příchuti“ slov.

²³ Nové hodnocení Těsnohlídkova díla podává článek M. Fišerové a Zd. K. Slabého O Rudolfu Těsnohlídkovi a jeho díle, připojený jako doslov k novému vydání Lišky Bystroušky (Praha 1954, str. 195—199).

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКА РОМАНОВ Р. ТЕСНОГЛИДКА

Романы Рудольфа Тесноглидка, изображающие жизнь предместья города Брно, заслуживают стилистического анализа из-за своего необыкновенно пестрого языка, в котором в большом количестве использованы рядом с языковыми средствами литературного языка диалектизмы и арготизмы. Результаты анализа показывают, что стилистические недостатки романов стоят в связи с ошибками идейного и тематического характера, обусловленными анархо-пессимистическим мировоззрением автора. Это проявилось прежде всего в фантастическом гротеске „Vrba zelená“, в котором автор под влиянием своего пессимистического взгляда на развитие общества применил реакционный прием возведения „блатной музыки“ в степень общенародного языка. Непонятные арготические диалоги являются одной из причин художественной неудачи гротеска. Чрезмерная диалогизация романов и увлечение автора языковым натурализмом повлекли за собой перегруженность текста многочисленными диалектизмами. Кроме того, автор внес в свои романы без надлежащего обоснования целый ряд вульгаризмов. Что касается отношения основного диалекта, которым воспользовался Тесноглидек, к действительному диалекту города Брно и его окрестностей, надо подчеркнуть несоответствие последнему и нестройное смешивание элементов ганакских говоров с элементами среднечешскими. Неправильно автор характеризовал брненское предместье многими немецко-чешскими гибридными словами. Также в авторском повествовании встречаются многочисленные диалектизмы и арготизмы, которые из-за своей недостаточной тематической обоснованности снижают чистоту языка романов Тесноглидка. Искусно использовал автор синонимические средства, вводящие прямую речь. Иначе лексика авторского повествования небогата и его синтаксический строй несложен.

STIL DER BRÜNNER ROMANE VON R. TĚSNOHLÍDEK

Die Romane von Rudolf Těsnohlídek, die das Leben eines Vororts der Stadt Brno (Brünn) schildern, bedürfen wegen ihrer ungewöhnlich bunten Sprache, in welcher nebst den Mitteln der Schriftsprache zahlreiche Dialekt- und Argotelemente vorkommen, einer Stilanalyse. Die Ergebnisse der Analyse beweisen, daß die in unseren Romanen hervortretenden Stilmängel mit den Fehlern ideellen und thematischen Charakters zusammenhängen, welche ihrerseits durch die anarchistisch-pessimistische Weltanschauung des Schriftstellers bedingt sind. Dies zeigte sich am stärksten in der phantastischen Grotteske „Vrba zelená“, in welcher der durch sein pessimistisches Verhältnis zur Gesellschaftsentwicklung beeinflusste Autor das Rotwelsch zur allgemeinen nationalen Sprache erhob. Unverständliche argotische Dialoge sind eine der Ursachen, die zum künstlerischen Mißlingen der Grotteske geführt haben. Die übermäßige Dialogisation der Romane und die Tendenz des Schriftstellers zum Sprachnaturalismus bedingten das Übermaß von Dialektismen. Außerdem führte Těsnohlídek in seine Romane ohne genügende Begründung eine lange Reihe von Vulgarismen ein. Was das Verhältnis des vom Schriftsteller benutzten Hauptdialekts zum echten Brünner Dialekt anbetrifft, widerspricht der Dialekt in den Romanen von Těsnohlídek der Wirklichkeit, weil darin unsystematisch Elemente der hannakischen mit Elementen der mittelböhmischen Mundarten gemischt erscheinen. Unrichtig charakterisierte der Schriftsteller den Brünner Vorort durch zahlreiche deutsch-tschechische hybride Ausdrücke. Auch in der Autorerzählung findet man viele mundartliche und rotwelsche Ausdrücke, die wegen ihrer ungenügenden thematischen Begründung die Sprachreinheit der Romane von Těsnohlídek bedeutend herabmindern. Gewandt wechselte Těsnohlídek die synonymischen Sprachmittel, welche die indirekte Rede anführen. Im allgemeinen ist der Wortschatz der Autorerzählung nicht reich und ihre syntaktische Bearbeitung verhältnismäßig einfach.